

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, 16ος - 20ός ΑΙ.
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ

Ανάτυπο

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΥΚΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ζ' ΠΑΝΙΟΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΛΕΥΚΑΔΑ, 26-30 ΜΑΪΟΥ 2002

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΟΜΟΣ Α'
ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2004

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
16ος - 20ός ΑΙ.
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ

Παρουσιάζοντας την ανακοίνωσή του στο Α΄ Πανιώνιο Συνέδριο του 1914 ο Σπυρίδων Λάμπρος με τίτλο «Η Ιστορική Σχολή της Επτανήσου»¹ παρατηρούσε: «Εἶνε δ' ἡ επτανησιακὴ ιστοριογραφία, ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ τῆς Επτανήσου, ὡς δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν αὐτήν, ἀξία λόγου ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις καὶ κατέχει ἰδίαν θέσιν ἐν τῇ καθ' ὅλου νέα ἐλληνικῇ ιστοριογραφίᾳ, ὥστε νὰ εἶναι ἀξία καὶ ἰδίας διὰ μακρῶν διαπραγματεύσεως. Καὶ τοῦτο μὲν δύναται καὶ πρέπει νὰ γείνη ποτε ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐγὼ δὲ σήμερον περιορίζομαι νὰ δώσω κυρίως τινὰς νύξεις καὶ νὰ διαγράψω γενικὰς τινὰς μόνον γραμμάς»².

---

1. Σπυρίδων Π. Λάμπρος, «Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ τῆς Επτανήσου», *Πρακτικὰ τοῦ ἐν Κερκύρα Πρώτου Πανιωνίου Συνεδρίου (20-22 Μαΐου 1914) καὶ αἱ ἐν αὐτῷ ἀνακοινώσεις*, Ἀθήνα 1915, σ. 299-327 [= *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 12 (1915), 319-347]. Ἡ ἀνατύπωση ἐγένετο ἀπὸ τὶς ἰδίες τυπογραφικὰς πλάκες (καθὼς καὶ γιὰ τὰ *Πρακτικὰ* χρησιμοποιοῦντο τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο) με μικρὴ ἀνασελιδοποίηση γιὰ νὰ χωρέσει μία ὑποσημείωση στὴ σ. 343 (αρ. 2) τοῦ περιοδικοῦ. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου προστέθηκε μία ὑστερόγραφη σημείωση. Οἱ παραπομπές μας γίνονται στὴν ἀνατύπωση.

2. Ὁ.π., σ. 320. Δὲν ξέρω πόσο χρήσιμος εἶναι ὁ ὅρος «Σχολή» γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν επτανησιακὴν ιστοριογραφίαν. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσίαν τοῦ Σπ. Λάμπρου, ποὺ τὴν στήριξε (σ. 319) στὴν ὑπάρξιν προσιτῶν γραπτῶν πηγῶν γιὰ τὸ επτανησιακὸ παρελθόν, ὅρος ποὺ δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητος ἀλλὰ εἶναι ἐξωτερικὸς καὶ μονομερής. Ἄν με τὸν ὅρο «Σχολή» ἐννοοῦμε κοινότητα μεθόδων ἔστω στὸ ἐλάχιστο καὶ χειροθεσίαν γενεῶν, τότε πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε ἐξετάζοντας τὶς τρεῖς γενεές ἱστορικῶν τοῦ 19οῦ αἰῶνα, ὅπως αὐτὲς ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ τὸν Μουστοξύδη, τὸν Λούντζη καὶ τὸν Ρωμανό, γιὰ νὰ παρατηρήσουμε, κυρίως στα χρόνια τοῦ τελευταίου, ὅτι πυκνώνει ὁ διάλογος μετὰ τῶν λογίων καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐιδικότερα, με μιὰ συχὴ ἀναλλαγὴ ἀπόψεων μέσω τῶν δημοσιεύσεων καὶ κυρίως τῆς πλούσιας ἀλληλο-

Η «μακρά διαπραγμάτευσις» περί της επτανησιακής ιστοριογραφίας στις δεκαετίες που πέρασαν πραγματοποιήθηκε σε ένα βαθμό, όπως συνήθως, κατώτερο από τις ανάγκες του κλάδου, αλλά νομίσαμε ότι επέτρεπε να οργανωθεί στο Ζ΄ Πανιώνιο Συνέδριο η θεματική ενότητα με τις επτά συμβολές, που έχουμε την τιμή να σας παρουσιάζουμε, με την ελπίδα ότι θα είναι απαρχή γόνιμου επιστημονικού διαλόγου και κινητοποίησης ενδιαφερόντων για μελλοντικές «διά μακρών διαπραγματεύσεις». Η παρουσίαση της θεματικής που ετοιμάσα δεν σκοπεύει στην απογραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας και των δημοσιευμένων μελετών για την επτανησιακή ιστοριογραφία και γραμματολογία.

Θέλω να σημειώσω ότι η έρευνα του θέματος μπορεί να ξεκινά σήμερα, παρά τις ελλείψεις στην οργάνωση της αρχαιακής και βιβλιακής υποδομής, τις καταστροφές υλικού και τις σιωπές της έρευνας, από καλύτερες προϋποθέσεις, ιδίως στον βιβλιογραφικό τομέα, όπου οι επίπονες προσπάθειες του Émile Legrand και των συνεχιστών του βρίσκουν την κωδικοποίησή τους στην τρίτομη *Ιονική Βιβλιογραφία* του Θωμά Παπαδόπουλου³, αλλά και γιατί τα τυπωμένα κείμενα έγιναν προσιτότερα όχι τόσο χάρη στις λίγες νέες εκδόσεις κειμένων αλλά εξαιτίας των πολλών ανατυπώσεων που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία πενήντα χρόνια: εδώ πρέπει κυρίως να θυμηθούμε τον Κώστα Δαφνή και το περιοδικό του *Κερκυραϊκά Χρονικά*, που ανατύπωσε τόσα κείμενα⁴ αλλά και τις φωτοανατυπώσεις κειμένων από πολλούς φορείς με πρωταθλητές τον Νότη και τον Διονύση Καραβία⁵.

γραφίας για μια ιστορική παραγωγή επί τόπου, η οποία αναφέρεται σχεδόν πάντα στην Επτάνησο. Προέκταση αυτής της «Σχολής» στον 20ό αιώνα μπορούμε να αναζητήσουμε στο έργο των τοπικών ιστορικών, που συνεχίζουν την παράδοση, αλλά όχι στο έργο της παράλληλης ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας για τα Επτάνησα που εγκαινιάζεται από το Α΄ Πανιώνιο Συνέδριο (1914) και το έργο του Ανδρέα Ανδρεάδη. Αυτή η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία θα ακολουθήσει την τύχη της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, ως τμήμα της, και η παραγωγή της θα πυκνώσει από το Γ΄ Πανιώνιο Συνέδριο (1965) και ύστερα.

3. Το έργο του Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne. Description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs des Sept Iles ou concernant ces îles du quinzième siècle à l'année 1900*, εκδομένο από τον μαθητή του Hubert Pernot στο Παρίσι το 1910, σε 2 τόμους, δέχθηκε εκατοντάδες προσθηκών. Ο Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος με το τρίτομο έργο του *Ιονική Βιβλιογραφία. Bibliographie Ioniennne 16ος-19ος αιώνας. Ανακατάταξη-Προσθήκες-Βιβλιοθήκες*, Αθήνα 1998-2002, συμπλήρωσε το έργο και πρόσφερε στην έρευνα χρηστική κωδικοποίηση όλου του βιβλιογραφικού υλικού.

4. Στα *Κερκυραϊκά Χρονικά* ανατυπώθηκαν ή εκδόθηκαν έργα του Σπυρ. Μ. Θεοτόκη (τ. 4, 1955 και 5, 1956), του Ιωάννου Ρωμανού (τ. 7, 1959 και 11, 1965) του Λαυρέντιου Βροκίνη (τ. 16, 1972 και 17, 1973), του Στυλιανού Βλασσόπουλου (τ. 21, 1977) κ.ά.

5. Στη σειρά *Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών* με 278 τίτλους από το 1962 ως το 2002, περιλαμβάνονται οι ανατυπώσεις έργων του Α. Μαρμορα, Άνθιμου Μαζαράκη, Ν. Καρα-

Η παρουσίαση της θεματικής δεν ετοιμάστηκε ενόψει των ανακοινώσεων της ενότητας, παρά την όποια ανταλλαγή απόψεων με τους συναδέλφους, και γι' αυτό δεν δεσμεύει αλλά ελπίζω ότι θα διευκολύνει τη συζήτηση για το μεγαλύτερο μέρος ερωτημάτων που εγείρει η θεματική ενότητα και το μεγάλο χρονικό της ανάπτυγμα. Εδώ χρειάζεται μια διευκρίνιση. Στην παρουσίαση δεν γίνεται λόγος για τα απομνημονευματογραφικά έργα και τα κείμενα που καταθέτουν μαρτυρίες για φαινόμενα και γεγονότα της περιόδου της αγγλικής προστασίας και των αγώνων για την Ένωση.

Στη γραπτή μορφή της η παρουσίαση της θεματικής συμπληρώθηκε μόνο με τον απαραίτητο ειδικό βιβλιογραφικό υπομνηματισμό, σε μια προσπάθεια να αποφύγουμε τις επαναλήψεις των βιβλιογραφικών αναφορών που υπάρχουν στις ανακοινώσεις.

Ξεκινώντας από την αυτονόητη παραδοχή ότι η επτανησιακή ιστοριογραφία είναι υποσύνολο της νεοελληνικής, θα πρέπει να δηλώσουμε ότι με αυτόν τον όρο εννοούμε το σύνολο των κειμένων που γράφτηκαν μετά την κατάκτηση, φραγκική ή οθωμανική, σε παραδομένες ή άτυπες μορφές, με σκοπό να διατηρήσουν στη μνήμη των μεταγενεστέρων τα γεγονότα που έζησαν, να τα συνδέσουν με τις περιγραφές του παρελθόντος και κάποτε να αναζητήσουν εξηγήσεις τους. Οι χρονογράφοι, οι οποίοι έγραψαν μέσα στα ιδεολογικά πλαίσια της νέας τάξης πραγμάτων που δημιουργήθηκε ύστερα από την κατάκτηση, παρόλο που ακολουθούν τα πρότυπα της βυζαντινής χρονογραφίας, μπορούμε να θεωρούμε ότι γράφουν νεοελληνική χρονογραφία. Έργα των οποίων τα όρια είναι ρευστά καθώς στοιχεία από τη μια χρονογραφία περνούν στην άλλη, μέσα από τις πολλές χειρόγραφες και έντυπες μορφές της, τα πρότυπα είναι πολλές φορές κοινά και τα δάνεια σχηματίζουν αλυσίδες. Οι βυζαντινές χρονογραφίες και ιστορίες, τα ιταλικά κυρίως χρονικά, με τις μικρότερες συμβολές των συμπιλητών χρονογράφων για τα πιο πρόσφατα γεγονότα, αποτελούν τις συνιστώσες των νεοελληνικών χρονογραφιών, που μπορούν να καλύπτουν αυτό που θεωρούν σύνολο της ανθρώπινης ιστορίας από τον Αδάμ ως την ημέρα της συγγραφής ή της έκδοσής τους. Γραμμένες σε απλή γλώσσα «διά να ακούονται από κάθε άνθρωπο Έλληνα» παρουσιάζουν το παρελθόν με γραμμικό τρόπο ενιαίο αφού καθώς δηλώνουν «δεν είναι σκοπός μας να διηγηθώμεν έργα ανθρώπινα αλλά έργα της θείας προνοίας διά μέσου των οποίων οδηγείται τινάς εις την μέλλουσαν και μακαρίαν ζωήν»⁶. Όπως στα χρονικά και στις χρονολο-

βία-Γρίβα, Ερμάννου Λούντζη, Π. Χιώτη, Γερ. Μαυρογιάννη, Α. Ανδρεάδη, Κ. Μαχαιρά, Μ. Πετρόχειλου κ.ά.

6. Νεκτάριος Ιεροσολύμων ο Κρης, *Επιτομή της κροκοσμικής ιστορίας*, Βενετία, Γλυκής, 1677, σ. 2.

γίες έτσι και στις χρονογραφίες τα γεγονότα συναπαρτίζουν αδιακρίτως την αλυσίδα του χρόνου: φυσικά φαινόμενα, γεγονότα του δημόσιου και του ιδιωτικού βίου. Οι μηχανισμοί της κρατούσας ιδεολογίας διακρίνονται εύκολα στην απλοϊκή χρονογραφία με την ατελείωτη σειρά των γεγονότων, που ξετυλίγει και τις αδιάσπαστες σειρές των βασιλέων και αυτοκρατόρων, από τους Ρωμαίους στους Βυζαντινούς και από εκεί στους Τούρκους, με παράλληλους τους ομόθρησκους βενετούς δόγηδες και πάντα με το νομιμοποιητικό περίβλημα του σχεδίου της θείας πρόνοιας.

Ο συνολικός τρόπος που βιώνεται το παρελθόν ως άθροισμα-σειρά γεγονότων, αδιαβάθητων μέσα στο χρόνο, μπορεί εύκολα να στηρίζει εσχατολογικές αντιλήψεις, θεωρίες περί του αντιχρίστου, χρησιμολογικές και αγαθαγγελικές ψυχώσεις. Ο χρόνος είναι ποιοτικός και συγκεκριμένος, βιολογικός χρόνος, μακριά από τον ποσοτικό και αφηρημένο. Το συλλογικό σώμα μένει έτσι εκτεθειμένο στα κηρύγματα που επαγγέλλονται είτε τη διατήρηση της ορθόδοξης χριστιανικής κοινότητας, έστω και μέσα από τη διαιώνιση της υποταγής στο Σουλτάνο ή στο Δόγη, είτε περιμένουν το μεγάλο γεγονός όταν θα έλθει το πλήρωμα του χρόνου της προφητείας, που θα φέρει την ανατροπή της σειράς των γεγονότων. Η χρονογραφία ενσωματώνει στοιχεία των χρησιμολογιών ενώ τα χρησιμολόγια έχουν χρονογραφική δομή. Η αντάξια περιγραφή των εξαιρετικών και θαυμαστών γεγονότων και οι προτάσεις για την ερμηνεία τους ανιχνεύει τη θεϊκή παρέμβαση, είτε για το σωφρονισμό, είτε για τη σωτηρία της χριστιανικής κοινότητας⁷.

Αναζητώντας επτανησιακά παραδείγματα άτυπων μορφών ιστορίας πρέπει να σταθούμε στον Αντώνιο Έπαρχο (1492-1571). Στα κείμενα του Κερκυραίου ουμανιστή οι ιστορικές αναδρομές, περιγραφές και αναλύσεις στηρίζουν τα αιτήματα, τις εκκλήσεις και τις προτάσεις του, προς τους θρησκευτικούς και τους πολιτικούς ηγέτες της Δύσης και της Ανατολής: το σχέδιο μιας σταυροφορίας είναι η ελπίδα για την υπόδουλη Ελλάδα και το ιστορικό επιχείρημα είναι απαραίτητο για την υποστήριξη των εκκλήσεων για την πραγματοποίησή του⁸. Στις *Αποδημίες* του Νικάνδρου Νούκιου ιστορούνται η πολιορκία της Κέρκυρας από τους Τούρκους και η λεηλασία της (1537)⁹. Σύγχρονη είναι η ριμάδα του Ιάκωβου Τριβώλη, *Ιστορία του Ταγια-*

7. Πβ. Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2000, σ. 47-49, 65-66, 68-70, 160-165· Διονύσιος Α. Ζακυθηνός, «Μεταβυζαντινή και Νεωτέρα Ελληνική ιστοριογραφία», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών* 49 (1974) 57*-103* [= ο ίδιος, *Μεταβυζαντινά και Νέα Ελληνικά*, Αθήνα 1978, σ. 23-66]· Χρίστος Γ. Πατρινέλλης, *Πρώμη νεοελληνική ιστοριογραφία (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 31993.

8. Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Αντώνιος Έπαρχος, ένας Κερκυραίος ουμανιστής του 15Τ' αιώνα*, Αθήνα 1978.

9. *Των Αποδημιών Ανδρονίκου του Νουκίου Κερκυραίου, Κεφάλαια ΟΗ. ' - ΠΓ. ' του Λόγου*

πιέρα, που παραδίδει στη μνήμη το ναυτικό κατόρθωμα κατά των Τούρκων του ομώνυμου ήρωα στη θαλάσσια περιοχή της Κέρκυρας (1520)¹⁰.

Επτανησιακά παραδείγματα μεγάλης χρονογραφίας δεν θα συναντήσουμε. Ούτε η περιφερειακή επτανησιακή γεωγραφική ευρύτητα έγινε πεδίο παρατήρησης των χρονογράφων και γι' αυτό τα κείμενά τους δεν ξεφεύγουν από την περιορισμένη τοπικότητα, πολλές φορές από τα όρια του νησιού, με αποτέλεσμα η διήγηση να μην ξεπερνά τις προδιαγραφές του χρονικού, της μαρτυρίας για την πραγματικότητα που βιώνει ο χρονογράφος, άμεσα προσδιορισμένος από τη θέση του στο εξουσιαστικό σύστημα της κοινωνίας του. Το χρονικό καταγράφει, δικαιώνει ή καταδικάζει, στηρίζει μελλοντικές διεκδικήσεις, υπερασπίζεται ή κατακρίνει ηθικές συμπεριφορές, προτείνοντας κανόνες και κώδικες. Διδάσκει, κανονίζει και φροντίζει για την εκπλήρωση αυτού του σκοπού, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα τα αιτήματα της αντικειμενικής εξιστόρησης, της παρουσίας με πληρότητα της άλλης εκδοχής. Ενσωματώνει στοιχεία, που αποδεικνύουν την παρέμβαση της θείας πρόνοιας, την επιβεβαίωση της χρησιμολογικής προφητείας και διευκολύνουν την ιδεολογική αποτελεσματικότητα του χρονικού.

Από τα μέσα του 18ου αιώνα εισάγεται από τους Έλληνες λογίους, ο ιστορισμός και αρχίζει μια προσπάθεια για την κατάκτηση μιας κοσμικής ιστορίας καθολικής και παγκόσμιας. Η πορεία προς τη διαμόρφωση ενός συστήματος ιστορικών γνώσεων, παραγμένων με λογικά κριτήρια, θα οδηγήσει σε μια νέα ιστορική συνείδηση.

Εκεί γύρω στα 1750, «ότε με δίκαιον λόγον πρέπει να καταμετρηθή η εποχή της Ελλαδικής αναγεννήσεως»¹¹, αρχίζει, με μια αύξηση, σε σχέση με το παρελθόν, ασύμμετρη η μετακένωση, η παραγωγή και η διάδοση ιστορικών γνώσεων, που οδηγεί σε μια καινούργια αίσθηση, την αίσθηση της ιστορίας.

Η είσοδος του ιστορισμού επιφέρει ποσοτική αύξηση των ιστορικών βιβλίων γενικά, ενώ το ποιοτικό άλμα συντελείται με την έκδοση των νεωτερικών βιβλίων κυρίως, αλλά και με τις ανανεώσεις και τους εκσυγχρονι-

Γ. περιέχοντα την εξιστόρησιν της εν έτει 1537 Πολιορκίας της Κερκύρας. Νυν πρότον εκδοθέντα [υπό Μιχαήλ Α. Μουστοξύδου] εκ αντιγράφων [Ανδρέου Μουστοξύδου] της Αμβρουσιανής Βιβλιοθήκης, Κέρκυρα 1865· βλ. και Nicandre de Corcyre, *Voyages*, έκδοση J.A. de Foucault, Παρίσι 1962.

10. Ιακώβου Τριβώλη, *Ποιήματα*, Herausgegeben, übersetzt und erklärt von Johannes Irmscher, Βερολίνο 1956, σ. 33-61.

11. Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ερμής ο κερδώς ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Α', Βενετία 1815. φωτοαντύπωση: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ. Επιλεγόμενα: Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, ευρετήριο: Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης, Αθήνα 1989, σ. δ'.

σμούς των παραδοσιακών χειρόγραφων και έντυπων βιβλίων ιστορικών γνώσεων: χρονογραφίες, χρονικά, φυλλάδες, ριμάδες.

Τα αναγεννητικά κηρύγματα για παγκόσμια ιστορία βρίσκουν καλή δεξίωση στους Έλληνες, που έχουν να δείξουν προσπάθειες 80 χρόνων, με ενδιάμεσες πραγματώσεις, για ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα παγκόσμιας ιστορίας. Αναφέρομαι φυσικά στα δύο ορόσημα του εγχειρήματος: τη μετάφραση της 16τομης Αρχαίας Ιστορίας του Charles Rollin (1750) και το 12τομο έργο του Κωνσταντίνου Κούμα, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων* (1830-1832)¹².

Μεταφράσεις, συμπιλήματα, ερανίσματα είναι το κοινό χαρακτηριστικό όλων των προσπαθειών. Η έλλειψη της πρωτοτυπίας –ακόμα και για την αρχαία ιστορία ή την τοπική ιστορία– συνδέθηκε με την στέρηση της ελευθερίας. Ο Κούμας είναι κατηγορηματικός: «Αι πράξεις γεννώσι τους ιστοριογράφους· τας πράξεις γεννά η ζωή· ο νεκρός δεν πράττει τίποτε. Ενόσω οι Έλληνες ήσαν πολιτικώς νεκροί, πενθούμενοι από τους φίλους και σπαρτόμενοι από κόρακας εχθρούς των, Έλλην ιστοριογράφος ήτον αδύνατον να φανή, επειδή δεν είχε τι να ιστορήση»¹³.

Η εξιστόρηση του επιμέρους αντιπροσωπεύεται με σημαντικές πραγματώσεις στο χώρο της τοπικής ιστορίας (εδώ έχουμε και στοιχεία πρωτοτυπίας), της βιογραφίας, της ιστορίας των επιμέρους επιστημονικών κλάδων συνδυασμένων και με γενεαλογίες ιστορικών προσώπων με προθέσεις γεφύρωσης του μεγάλου ιστορικού χρόνου. Η απarίθμηση των συγγραφέων που έγραψαν σε ελληνική γλώσσα από τον Όμηρο ως τον Αδαμάντιο Κοραή φαντάζει το καλύτερο όπλο απέναντι στους «κατηγόρους του γένους», για να θυμηθούμε και τον Λουδοβίκο Σωτήρη, καθώς βρισκόμαστε στην πόλη του, τη Λευκάδα¹⁴.

Κοντά σε αυτές και οι εξιστορήσεις των συγχρόνων γεγονότων, με μεγαλύτερες ή μικρότερες αναδρομές, με κοινό χαρακτηριστικό την αμεσότητα στη γραφή και στην κυκλοφορία για την εξυπηρέτηση των αναγκών ενημέρωσης με πολιτικές επιδιώξεις προφανείς.

Τα μεγέθη όλων αυτών των πραγματώσεων είναι ανάγκη και για το σύνολο του ελληνικού χώρου και για τα Επτάνησα ειδικότερα να αποτιμηθούν

12. Triantafyllos E. Sklavenitis, «La Revolution française dans les textes de l'historiographie néohellénique (1789-1832)», *Actes du IIIe Colloque d'Histoire (Athènes 14-17 octobre 1987) La Revolution Française et l'hellénisme moderne*, Αθήνα 1989, σ. 431-439.

13. Κωνσταντίνος Μ. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τ. ΣΤ', Βιέννη 1831, σ. Ξξ'.

14. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Οι κατήγοροι του ελληνικού γένους και η “Απολογία ιστορικοκριτική” του Λουδοβίκου Σωτήρη (1727-1820)», εφημ. *Λευκαδίτικη Πνοή*, φ. 73, Νοε.-Δεκ. 2000.

και να υπολογιστεί η συμβολή τους στη διαμόρφωση της γενικής ιστορικής αίσθησης. Οι Επτανήσιοι λόγιοι της Διασποράς μετέχουν σ' αυτή την ορμητική είσοδο του ιστορισμού, στα κέντρα της συγγραφής και της έκδοσης βιβλίων.

Αυτές τις δεκαετίες τα Ιόνια νησιά περνούν από το τέλος της βενετικής κυριαρχίας στους Γάλλους επαναστατικούς, την ίδρυση της Επτανήσου Πολιτείας, τους αυτοκρατορικούς Γάλλους, τους οποίους διαδέχονται οι Άγγλοι. Η αύξηση της ιστοριογραφικής παραγωγής είναι εντυπωσιακή. Για τον Ανδρέα Μουστοξύδη, επίσημο και έμμισθο ιστοριογράφο της Επτανήσου Πολιτείας, αλλά και για τους νέους ιστορικούς, που εκκινούν από αιτήματα τοπικά, του κάθε νησιού ή της οικογένειάς τους, το παρελθόν έπρεπε να ιστορηθεί χωρίς τους φραγμούς και τις περιοδολογήσεις που προσδιορίζονται από τις αλλαγές κυριάρχων. Η εξιστόρηση του παρελθόντος μοιάζει πολιτισμικό αγαθό των Επτανήσιων, που κατακτήθηκε στους αιώνες της δυτικής κυριαρχίας. Οι αναβαθμοί είναι πολλοί: από τις αρχαιολογικές, τις αρχαιογνωστικές και τις βιογραφικές επιδείξεις μέχρι τις ανιχνεύσεις του εκκλησιαστικού παρελθόντος, για να αντληθούν επιχειρήματα στις διενέξεις καθολικών-ορθοδόξων και τη συγκρότηση εντύπων (stampes) και χειρόγραφων φακέλων για υποθέσεις που εκδικάζονται, είναι φανερό ότι η ιστορική ύλη και η παράθεση τεκμηρίων θέλει να αναδείξει το ιστορικό επιχείρημα με την προσδοκία να το μετατρέψει σε νομιμοποιητικό ή δικανικό. Τα παραδείγματα αυτής της «ιδιωτικής» χρήσης της ιστορίας μπορούν να πολλαπλασιαστούν και πρέπει να ερευνηθούν για να μας φωτίσουν τους αναβαθμούς προς τη «δημόσια» ιστορία.

Αιτήματα ενότητας και διαβάθμισης του παρελθόντος δεν φαίνεται να απασχολούν τους ιστορικούς καθώς η πολιτική συνέχεια, που εξασφάλιζαν οι κυρίαρχοι, νομιμοποιούσε στο πλαίσιο της τη μικρότερη ή τη μεγαλύτερη αυτοτέλεια της κοινότητας των εντοπίων και την ένταξη πολλών από τα μέλη της στις εξουσιαστικές διαδικασίες των κυριάρχων.

Στον αρχόμενο 19ο αιώνα εκτός από τις πολιτικές προϋποθέσεις παρουσιάζονται και τα υποκείμενα της ιστοριογραφίας, οι επτανήσιοι σπουδαγμένοι στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Η ίδρυση της Επτανήσου Πολιτείας, αλλά και οι μεταπολιτεύσεις, φαίνεται να εξασφάλισαν το πολιτικό πλαίσιο, που επέτρεπε την ανάπτυξη της ιστοριογραφίας πέρα από τον αφορισμό του Μπινιόν: «οι υπόδουλοι δεν έχουν ιστοριογραφία»¹⁵, ρήση που θυμίζει τη διατύπωση του Κ. Κούμα την οποία σημειώσαμε.

Ήταν φυσικό η ιστοριογραφία να ακολουθεί τον πολιτικό και ταξικό

15. L.-P.-E. Bignon, *Les cabinets et les peuples depuis 1815 jusqu'à la fin 1822*, Παρίσι 1822, σ. 237. Το βιβλίο μεταφράστηκε από τον Ν. Σπηλιάδη και εκδόθηκε το 1826 με τον τίτλο *Τα Μυστικοσυμβόλια και οι λαοί. Από το 1814 έως σήμερα*.

προσδιορισμό του κυριάρχου και να επηρεάζεται από την παιδεία στην οποία ο ιστοριογράφος μαθήτευσε και διατηρούσε πνευματικούς δεσμούς.

Ο Ανδρέας Μουστοξύδης (1785-1860), ο Ερμάννος Λούντζης (1806-1868) και ο Ιωάννης Ρωμανός (1836-1892) θα δώσουν με το έργο τους, διαδοχικά και συμπληρωματικά τα χαρακτηριστικά στοιχεία της ιστορικής σχολής της Επτανήσου του 19ου αιώνα.

Το ερευνητικό πάθος με την ιταλική φιλολογική αρματοσιά, η αναζήτηση των αρχαιακών πηγών, η ανάλυση της λεπτομέρειας, η στροφή προς την αρχαιότητα, στον μεσαιωνικό κόσμο, αλλά και στον νεότερο ελληνισμό, δικαίωσαν τον Μουστοξύδη ως τον επίσημο ιστορικό και «ιδρυτή» της σχολής. Κύριο μέλημά του η έρευνα της ιστορίας στο πλαίσιο των κανόνων της *storia patria* αλλά και η φιλολογία και η ποίηση και ακόμη τα πολιτικά κινήματα που συντάραζαν την Ιταλία και την Ευρώπη. Στην Επτανήσο και στην Ελλάδα και πάλι στην Επτανήσο, κινείται ανάμεσα στην έρευνα και στην πολιτική. Με τις δύο ιδιότητες τον έβλεπε και ο φίλος του Ι. Καποδίστριας το 1827: «Σας παρακαλώ να καταβάλετε όλην σας την δραστηριότητα διά να συλλέξετε εν Ενετία παν ό,τι δύνασθε πληροφορήμα περί Ελλάδος, όχι της Αρχαίας αλλά της του Μεσαιώνος. Όλας τας ειδήσεις τας εκ συγγραμμάτων εντύπων ή χειρογράφων περί γεωγραφίας, ιστορίας και καταστατικής. Ερευνήσητε δε και περί των αρχαίων συμβόλων των πόλεων και περί όλων των καταλοίπων της αρχαιότητος των καλών εις ανανέωσιν»¹⁶.

Αν ο Μουστοξύδης δεν περαίωνε τις ερευνητικές προσπάθειες και δεν έφθανε στην ολοκλήρωση των ιστοριογραφικών των συνθέσεων και κάποτε αποκήρυσσε ακόμη και τα τυπωμένα του βιβλία, ο Ερμάννος Λούντζης, που έρχεται στην ιστορία από τη φιλοσοφία, ήταν αποτελεσματικός. Μια πολιτική ιστορία διηγηματική για τη διαμόρφωση των πολιτικών θεσμών των κυριάρχων (Βενετών, Γάλλων και αργότερα της Επτανήσου Πολιτείας) όπως τη βίωναν, καθώς εμπλέκονταν σ' αυτήν, οι εξουσιαζόμενοι Επτανήσιοι, με προσπάθεια ερμηνείας των συγκρούσεων και των ταξικών αντιθέσεων των κοινωνικών ομάδων.

Ο Ρωμανός ήταν συνειδητός ερευνητής της μεσαιωνικής και νεότερης επτανησιακής ιστορίας με κριτικό πνεύμα και πίστη στην αξία του επανελέγχου και της διόρθωσης αλλά και με δισταγμούς ως προς τη σύνθεση και τη συγγραφή. Η συμβολή στη διάδοση και τη συμπλήρωση του έργου των δασκάλων του και η αρωγή στη βελτίωση του έργου των πρεσβυτέρων, ομηλικών και νεοτέρων του δημιούργησαν το πνεύμα συνεργασίας, που προϋ-

16. *Επιστολαί Ι. Α. Καποδίστρια... από 8 Απριλίον 1827 μέχρις 26 Σεπτεμβρίου 1831... εκδοθείσαι παρά Ε. Α. Βετάν... Ελληνιστί δε εκδίδονται δαπάναις Π. Δ. Στεφανίτη Λευκαδίου... μεταφρασθείσαι εκ του γαλλικού παρά Μιχαήλ Γ. Σχινά, τ. Α', Αθήνα 1841, σ. 214.*

ποθέτει η έννοια της ιστορικής σχολής, για την προκοπή και την αύξηση των λειτουργιών της και την εξασφάλιση της συνέχειας.

Η τελευταία παρατήρηση μας αναγκάζει να σταθούμε στο χαρακτηριστικό της επτανησιακής ιστοριογραφίας: τις τοπικές συνέχειες προς την ολοκλήρωση της ιστοριογραφίας κάθε νησιού. Όπως είναι φυσικό οι παράλληλες ιστοριογραφικές πορείες από νησί σε νησί χαρακτηρίζονται από συγχρονισμούς αλλά και ετεροχρονισμούς. Ακόμη οι κατά νησί ιστορήσεις είναι κύριος λόγος για την υποχώρηση του αιτήματος και των πραγματώσεων στη συνολική επτανησιακή ιστοριογραφία. Ένας ενδεικτικός κατάλογος των κυριότερων προσπαθειών έντυπων και χειρόγραφων θα εικονογραφήσει αυτή τη θέση, με τα ονόματα και χρονολογικές ενδείξεις για το έργο τους:

ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ: Giorgio Paulini 1802, Ερμάννος Λούντζης 1856-1863, Παναγιώτης Χιώτης 1863-1887, Σπυρίδων Δε Βιάζης 1876, Γεράσιμος Μαυρογιάννης 1883, Ανδρέας Ιδρωμένος 1889.

ΚΕΡΚΥΡΑ: Andrea Marmora 1672, Angelo Maria Quirini 1738, Styliano Vlassoroulo 1798, Antonio Rodostamo 1799, 1801, Andrea Moustoxidi 1804, 1811-1814, 1848, Μ.Α. Μελίκης 1811, Αλέξανδρος Τόμπρος 1861, Ιωάννης Ρωμανός 1870, Λαυρέντιος Βροκίνης 1877, Φριδερίκος Αλβάνας 1877, 1891, 1893, 1894, Νικόλαος Γερακάρης 1906.

ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ: Marino Pignatorre 1804, Κ. Valsamaki 1807, Ρ. Coida 1824, Giovanni Loverdo 1829, Άνθιμος Μαζαράκης 1843, Marino Salomon 1859, Ηλίας Τσιτσέλης 1904, 1960.

ΙΘΑΚΗ: Νικόλαος Καραβίας Γρίβας 1859.

ΖΑΚΥΝΘΟΣ: Β.Μ. Remondini 1756, Ν. Serra 1784, Ρ. Mercati 1811, Παναγιώτης Χιώτης 1849-1858, Νικόλαος Κατραμής 1880, Σπυρίδων Δε Βιάζης 1880, Λεωνίδα Ζώης 1898, 1955, Κώστας Καιροφύλας 1938, 1942, Ντίνος Κονόμος 1979-1989.

ΛΕΥΚΑΔΑ: D. Petritzopulo 1814, 1824, Α. Papadopulo-Vretó 1830, Ιωάννης Σταματέλος 1849, Σπυρίδων Βλαντής 1902, 1919, Κωνσταντίνος Μαχαιράς 1940, 1951, 1954, Π.Γ. Ροντογιάννης 1974, 1980-82, 1988, 1994.

ΚΥΘΗΡΑ: Nicolo Stai 1847, Μιχαήλ Πετρόχειλος 1940.

Η παράθεση των ονομάτων των ιστορικών στη γλώσσα της συγγραφής τους δείχνει ότι ως το 1848 κυριαρχεί η ιταλική. Ύστερα η ελληνική κερδίζει έδαφος με γρήγορους ρυθμούς.

Η εθνική ιδεολογία, όπως αυτή διαμορφώνεται στο εθνικό κέντρο και διαχέεται στον ελληνισμό της ομογένειας και της διασποράς, εκφράζεται με την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Η συνεισφορά του Λευκαδίου Σπυρίδωνος Ζαμπελίου στη διαμόρφωση του σχήματος της εθνικής ιστορίας αναγνωρίζεται και επηρεάζει, αλλά ο Ζαμπέλιος δεν έγραψε επτανησιακή ιστορία. Το σχήμα αυτό βρίσκει και στην Επτάνησο οπαδούς με καλύτερο παράδειγμα το έργο του Παναγιώτη Χιώτη.

Η επτανησιακή ιστοριογραφία οδεύει παράλληλα με τα κηρύγματα του Ριζοσπαστισμού και το αίτημα της Ένωσης με την Ελλάδα και αργότερα της αφομοίωσης και προβάλλει τους ιστορικούς τίτλους της Επτανήσου ως επιχειρήματα διεκδικήσεων και αναγνώρισης της συνεισφοράς των Επτανησίων στους πολιτικούς, πολεμικούς και πνευματικούς αγώνες του έθνους και της συμβολής της Επτανήσου στην εθνική ολοκλήρωση.

Δύο μόνο επισημάνσεις για την γραμματολογία. Οι απαριθμήσεις των Ελλήνων λογίων από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή είναι κατάκτηση της ιστοριογραφίας από τον 18ο αιώνα και επιχείρημα της εθνικής συνέχειας. Αναφέραμε τον Λουδοβίκο Σωτήρη με την *Απολογία ιστορικοκριτική* του 1814. Στην ίδια κατεύθυνση της πολιτισμικής συνέχειας και ενότητας, ο επίσης Λευκαδίτης Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός συντάσσει την πρώτη βιβλιογραφία του νέου ελληνισμού που την συνοδεύει βιογραφικός κατάλογος των λογίων (1845 και 1854-1857). Η παράδοση των αρθρωμένων βιογραφιών λογίων ακμάζει στην Ιταλία και η ενδεκάτομη συλλογή *Biografia degli Italiani illustri*, Βενετία 1834-1945, είναι έργο του Κεφαλονίτη και Βενετού λογίου Emilio De Tipldo.

Η συνήθεια των σύντομων βιογραφιών θα εξελιχθεί σε σύνταξη βιογραφιών. Όμως η λογοτεχνική παραγωγή του 19ου αιώνα σε όλα τα νησιά ζητούσε και μελέτη και εξιστόρηση πέραν των σύντομων ή εκτενέστερων βιογραφιών. Η έκδοση των *Ενρικομένων* του Διονυσίου Σολωμού με τα *Προλεγόμενα* του Ιακώβου Πολυλά (1859) φαίνεται να σημαδεύει την αφετηρία των κριτικών αποτιμήσεων και των γραμματολογικών αναζητήσεων.

Η Αθήνα, το εθνικό κέντρο, με τους λογίους και τους ακαδημαϊκούς δασκάλους θα ενδιαφέρεται όλο και περισσότερο για τη γραμματολογία της Επτανήσου και την ιστοριογραφία της, παρακινούμενη και από τους επτανησίους «συνδέσμους» που καταφεύγουν εκεί, και θα επηρεάσει την εξέλιξή τους. Στην παρουσίαση της θεματικής εξαιρέσαμε αυτά τα έργα των εκτός της Επτανήσου λογίων και των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας. Δύο παραδείγματα: η επτανησιακή γραμματολογία και η διαμόρφωσή της είναι συνδεδεμένη με τον Κωστή Παλαμά¹⁷ και η επτανησιακή ακαδημαϊκή ιστοριογραφία του 20ού αιώνα ξεκινά με το έργο του κερκυραίου Ανδρέα Ανδρεάδη¹⁸, το 1914, μαζί με το Α΄ Πανιώνιο Συνέδριο. Η παραγωγή, κυρίως της ιστοριογραφίας, θα πυκνώσει από το Γ΄ Πανιώνιο Συνέδριο (1965) και ύστερα, ακολουθώντας την ακμή των ελληνικών ιστορικών σπουδών.

17. Βενετία Αποστολίδου, *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1994, σ. 174-211.

18. Ανδρέας Μιχ. Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. Α΄- Β΄, Αθήνα 1914. Φωτοανατύπωση με Ευρετήριο, Αθήνα, Διονύσης Νότη Καραβίας, 1994.

Triantaphyllos E. Sklavenitis

Presentation of the unit devoted to
the historiography and literature of the Ionian islands in the 16th-20th century

Summary

The historiography and literature of the Ionian islands form sub-groups of those of Greece as a whole, and were created under circumstances of conquest. They consist of traditional, informal forms of historical writing and chronicles, which proceeded along both common and separate paths. The texts were written in the ideological context shaped at different times by conquest and the predominant ideology. Chronological and prophetic writings gave prominence to the existence of divine providence, confirmed oracular prophecies, and facilitated the dissemination of ideological messages.

The emergence of historicism and modernism at the end of the 18th century assisted the formation of a new sense of history, and there was a significant increase in historiographical output. Most of the texts were written in Italian, though the upper class of the Ionian islands was bilingual.

The official historian of the Septinsular Republic (1800-1807) was Andreas Moustoxydis, the 'founder' of the historical 'school' of the Ionian islands. This school continued to be productive throughout the 19th century. He wrote accounts of the political institutions of the ruling powers, in which members of the upper classes of the Greek communities were also active. With the emergence of nationalism the Greek national centre formulated the national ideology, which was to find expression in historiography through an account of the history of Greek continuity from ancient times to the Byzantine empire and thence to modern Hellenism. The historiography of the Ionian islands followed this national scheme, integrating the past of the islands as a group or of each island individually into that of Greece as a whole.

The series of biographies of men of learning from Homer to the 19th century provided a ready argument for continuity in the use of the Greek language and literary output. The need that arose for literary critiques also created a need for critiques of a literary content.

Men of letters from the Ionian islands continued to produce historical writing and literature into the 20th century at local level, alongside the academic history and literature centred on Athens, which also referred to the Ionian islands as part of its academic interests.

